

Κώστας Γεωργουσόπουλος

Οι γλώσσες της σιωπής

Ο Προμηθέας σιωπά κατά τη διάρκεια του Προλόγου [ενν. του έργου του Αισχύλου «Προμηθεύς Δεσμώτης»] και παρατείνει τη σιωπή του, ώσπου εκρήγνυται η εγκυμονούσα οργή του. Πάντα το μεγάλο δραματουργικό ζητούμενο είναι τι θα αρθρώσει ένα πρόσωπο, όταν σπάσει τη σιωπή του. Όσο πιο παρατεταμένη είναι, τόσο σημαίνουσα θα πρέπει να είναι η εκτόνωση.

Στον γραπτό λόγο σημειώνονται με σημεία στίξης οι νοηματικές ενότητες που ωραία, νομίζω, κάποιες από αυτές ονομάστηκαν στιγμές (από το ρήμα, βέβαια, «στίζω»), που πήραν εξαιτίας αυτής της συγκεκριμένης χρήσης και τη σημασία της μικρής χρονικής ενότητας.

Έτσι ονομάζεται τελεία (στιγμή) ή άνω στιγμή, το σημάδι στη γραφή που σηματοδοτεί το τέλος ενότητας λόγου ή ενός τμήματος με ολοκληρωμένο επιμέρους νόημα κ.τ.λ. Το ότι όμως η λέξη στιγμή στη νεώτερη γλώσσα μας πήρε και τη σημασία της χρονικής ενότητας (μια στιγμή, στιγμούλα, στιγμιαίος, στιγμιότυπο κ.τ.λ.) οφείλεται στο γεγονός ότι στην ανάγνωση πλέον, η στίξη έπαιρνε και τον ρόλο της διακοπής της ροής του λόγου, του κενού μεταξύ δύο προφορικών ενοτήτων, ένα κενό, δηλαδή, χρόνου.

Στο θέατρο και στη μουσική αυτή η διακοπή της ροής του λόγου ή του ρυθμού ή της μελωδίας ονομάζεται «παύση» και δεν αποτελεί ποτέ ουδέτερο στοιχείο, αλλά εντάσσεται μέσα στο νόημα και στον χαρακτήρα του κειμένου, της λαλιάς ή της παρτιτούρας. Θα έλεγα μάλιστα πως αντιστοιχεί η παύση με τα λευκά σε μια γκραβούρα ή με το φόντο του καμβά στη ζωγραφική και ακόμη με το «κενό» απέναντι στο «πλήρες» της γλυπτικής. Στον χορό πάλι η Στάση αντιστοιχεί στην παύση του λόγου.

Αν μπορούσε να ορισθεί αλλιώς, η παύση στο θέατρο π.χ. είναι χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από μια φράση σε άλλη, που έχουν, κάθε μία, ολοκληρωμένη λογική ή συναισθηματική συγκρότηση. Είναι ο νεκρός λεκτικά χρόνος είτε μέσα στον λόγο ενός ρόλου ή ο νεκρός χρόνος μεταξύ του τέλους μιας εκφώνησης και της ανταποκρίσεώς της από άλλο πρόσωπο της διανομής.

Η Παύση στο θέατρο είναι εξαιρετικά σημαντικό δομικό στοιχείο της υποκριτικής τέχνης, όπως ακριβώς θεωρείται «μουσική» και η παύση μεταξύ μιας μελωδίας ή ενός ρυθμικού σχήματος. Η παύση «παίζεται» λέμε στο θέατρο, αφού ο χαρακτήρας, ο ρόλος έχει συναισθηματική συνέχεια• η διακοπή του λόγου δεν σημαίνει βέβαια και συναισθηματικό κενό. Αντίθετα, η παύση έχει ένα είδος μετεικάσματος (σωστότερα μετακούσματος), αφού λούζεται από τα απονέρια της τελευταίας πριν από αυτήν φράσης και ραντίζει με συναισθηματικό φορτίο την επόμενη φράση. Είναι δηλαδή συναισθηματική γέφυρα. Συνήθως χρησιμοποιείται από τη διδασκαλία για έμφαση, για επιφύλαξη, για ετοιμασία επίθεσης ή ως μέριμνα άμυνας του ομιλούντος προσώπου.

Ο ηθοποιός κατά τη διάρκεια της παύσης καλείται συχνά να αλλάξει «κλειδί» συναισθηματικής τακτικής, να μεταβεί σε άλλη φωνητική κλίμακα ή να σημειώσει

με χειρονομίες, στάσεις ή κινήσεις ό, τι δεν θέλει να πει ή ό, τι δεν πρόλαβε να πει ή ό, τι θέλει να υπονοήσει. Ο Αριστοτέλης είχε εισαγάγει στην «Ποιητική» τον όρο «οικείον μήκος» και εννοούσε ότι για κάθε τι στο θέατρο υπάρχει μια συγκεκριμένη και ορισμένη διάρκεια, ο χρυσός μέσος. Κάθε υπέρβαση του μέτρου (εδώ της παύσης, της διάρκειάς της δηλαδή) ή η συντόμευση, δεν επιτρέπει στον θεατή ή τον ακροατή να συλλάβει το «ομαλόν του ήθους» του προσώπου, άρα και την αποτυχία του ηθοποιού να το εκφράσει.

Μια άλλη όμως έννοια της απουσίας ηχητικού στοιχείου (κι όχι μόνο λόγου) σε ένα διάστημα χρόνου στο θέατρο είναι και η Σιγή. Τελείως διαφορετικής υφής και λειτουργίας αναστολή του υλικού χρόνου. Η Σιγή στο θέατρο έχει να κάνει με τον περιρρέοντα χρόνο, το περιβάλλον, το βάθος ηχητικού τοπίου. Ένας μονόλογος ή μια σκηνή διαδραματίζεται σε απόλυτη σιγή, όπως καμιά φορά στα πειράματα Φυσικής θεωρητικά αφαιρείται ο παράγων τριβή ή έλξη. Στην «Ιφιγένεια» π.χ. την εν Αυλίδι, στον Πρόλογο δηλώνεται σαφώς πως ο Αγαμέμνων, σε πλήρη σύγχυση διλημματικά, άγρυπνος έξω από τη σκηνή του μεσάνυχτα μονολογεί ενώ η φύση (αιθέρας και θάλασσα) αλλά και το κοιμισμένο στρατόπεδο σιγούν. Μόνον ο μακρινός Σείριος στίλβει μέσα στην απέραντη σιγαλιά που κάνει συνταρακτικότερη την αγωνία του τραγικού πατέρα και στρατηλάτη.

[...]

Τελείως διαφορετικά λειτουργεί στον θεατρικό χρόνο η Σιωπή. Ένα πρόσωπο που σιωπά, δηλαδή, απέχει από τη λεκτική επικοινωνία, αλλά συντελεί στη γενική επικοινωνιακή σχέση, αφού η Σιωπή μπορεί να είναι ένοχη, πένθιμη, οργίλη, απειλητική, μυστήρια, απροσδόκητη κ.τ.λ.

Ο Αριστοφάνης στους «Βατράχους» και στην κριτική που ασκούν εκατέρωθεν Αισχύλος και Ευριπίδης καταλογίζει στον Αισχύλο υπερβολική και συχνά ενοχλητική χρήση της σιωπής των τραγικών του προσώπων.

Πράγματι ο Προμηθέας σιωπά κατά τη διάρκεια του Προλόγου όπου λαλίστατα το Κράτος και ο Ήφαιστος τον καθηλώνουν στον βράχο. Ενώ συγχρόνως παρίσταται και σιωπά η Βία. Και η μεν σιωπή της Βίας - ιδιοφυές εύρημα - είναι αυτονόητη, ο δε Τιτάνας παρατείνει τη σιωπή του ώσπου εκρήγνυται η εγκυμονούσα οργή του. Πάντα το μεγάλο δραματουργικό ζητούμενο είναι τι θα αρθρώσει ένα πρόσωπο, όταν σπάσει τη σιωπή του. Όσο πιο παρατεταμένη είναι, τόσο σημαίνουσα θα πρέπει να είναι η εκτόνωση. Ο Προμηθέας, όταν θα ομιλήσει, θα απευθυνθεί και θα ζητήσει τη συμπάρσταση στο πάθος του, του Σύμπαντος, του Αιθέρα, της Γης, του Ωκεανού, του Πυρός: των τεσσάρων δομικών στοιχείων της Ύλης.

[...]

Υπάρχουν και οι σιωπές των γυναικών, όταν γίνονται μάρτυρες οικείων ή ανοίκειων δεινών. Η Ευρυδίκη στην «Αντιγόνη», όταν πληροφορείται τον θάνατο του Αίμωνος, η Δηιάνειρα, όταν συνειδητοποιεί πως δολοφόνησε τον σύζυγό της Ηρακλή, η Ιοκάστη, όταν αποκαλύπτεται η αιμομιξία, σε απόλυτη σιωπή εγκαταλείπουν τη σκηνή για να αυτοχειριαστούν, ενώ οι Χοροί τεκμαίρονται πως

η βουβή, σιωπηλή αποδοχή της καταστροφής, ο πόνος που δεν εκτονώνεται με κραυγή ή θρήνο, είναι προθάλαμος θανάτου.

Χωρίς να εξαντλώ το απέραντα ερεθιστικό θέμα, θυμίζω τη σιωπή του Γκοντό, που παρατείνει την αναμονή μας στη θνητότητα, αλλά και την έξοδο του Άμλετ από το σάπιο βασίλειο της Δανίας με την παράλληλη λήξη της τραγωδίας: «Τ' άλλα είναι σιωπή».

Στο Συντακτικό του θεάτρου η Σιγή, η Παύση και η Σιωπή είναι εξίσου σημαντικοί συστατικοί δομικοί πυλώνες.

ΥΓ: Το κείμενο αυτό είναι η γραπτή διατύπωση προφορικής εισήγησης στο Ζ' Γλωσσολογικό Συνέδριο που οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη ο Χρήστος Τσολάκης και οι συνεργάτες του.

*Τα Νέα,
15/04/2006*